

Spis treści

Wprowadzenie

O fenomenie Australijskiego Instytutu Spraw Polskich	9
AIPA jako organizacja inteligentcka	11
Transnarodowość AIPA	16
O źródłach	20
O czym będzie mowa	23

Rozdział 1

Polonia i inteligencja polska w Australii – zarys historyczny	25
1.1. Początki obecności Polaków w Australii i aktywność polskiej inteligencji	25
1.2. Pierwsza powojenna fala emigracji, tzw. stara Polonia (lata 1947–1954)	32
1.2.1. Australia w latach powojennych – realia polityki asymilacyjnej	34
1.2.2. Charakterystyka powojennej fali emigracji z Polski	37
1.2.3. Organizacje polonijne fali powojennej i jej oblicze ideowe	41
1.3. Solidarnościowa fala emigracji, tzw. nowa Polonia (lata 80. XX wieku)	46
1.3.1. Australia w latach 80. – realia polityki wielokulturowości integracyjnej	47
1.3.2. Charakterystyka fali solidarnościowej	52
1.3.3. Zderzenie światów – kontrast dwóch fal emigracji	55

Rozdział 2

O zaczątkach środowiska, które zbudowało Australijski Instytut Spraw Polskich	57
2.1. Polonijny pejzaż organizacyjny w latach 80. XX wieku	58
2.1.1. Stowarzyszenie Młodych Polaków w Melbourne (Polish Youth Association)	60
2.2. Organizacje prosolidarnościowe	69
2.2.1. Fundacja Popierania Niezależnej Kultury Polskiej – Polcul (Polcul Foundation)	70
2.2.2. „Solidarność” – Związek Wolnych Polaków oraz Australian National Committee for Relief to Poland: Help Poland Live	75
2.2.3. Biuro Informacyjne NSZZ „Solidarność” i Australijski Fundusz Solidarności z Polską	78
2.3. Wokół niezależnego polskiego programu w radiu 3EA (SBS)	83

2.4. Kręgi uniwersyteckie i Jerzy Zubrzycki	89
2.5. Rola Andrzeja Ehrenkreutzta	94
2.5.1. Północno-Amerykańskie Studium Spraw Polskich	96

Rozdział 3

Narodziny Australijskiego Instytutu Spraw Polskich	101
3.1. Na zakręcie historii – wybory czerwcowe 1989 roku	101
3.2. Krajobraz po wyborach – polonijny kryzys tożsamości	106
3.3. Idea transformacji z Emigracji Niepodległościowej w Demokratyczną Polonię	109
3.4. Powstanie AIPA	113

Rozdział 4

Australijski Instytut Spraw Polskich – aktywny podmiot dyplomacji publicznej	121
4.1. Strategie i obszary działania AIPA	124
4.2. Tematyka społeczno-polityczno-gospodarcza	133
4.3. Tematyka kulturalno-filozoficzno-religijna	141
4.4. W kręgu członków AIPA	145
4.5. Relacje AIPA z państwowymi aktorami dyplomacji	146

Rozdział 5

Zaangażowanie Australijskiego Instytutu Spraw Polskich w budowanie dialogu polsko-żydowskiego w duchu dyplomacji publicznej	155
5.1. Okres pierwszy: nawiązywanie dialogu	159
5.2. Okres drugi: twarzą w twarz z demonami przeszłości	175
5.3. Okres trzeci: pułapki polityki historycznej. Między dyplomacją publiczną a propagandą	183
5.4. Podsumowanie	189

Rozdział 6

Portret działaczy Australijskiego Instytutu Spraw Polskich na tle współczesnej Polonii australijskiej	193
6.1. Zarys obrazu współczesnej Polonii australijskiej	194
6.2. Charakterystyka demograficzna środowiska działaczy AIPA na tle współczesnej Polonii australijskiej	197
Wykształcenie	199
Płeć	199
Wiek i praca zawodowa	200
6.3. Transnarodowy wymiar AIPA. Pytania o poczucie tożsamości narodowej i zakorzenienie	201
Pochodzenie i okoliczności przyjazdu do Australii	204
Korzenie etniczne	205
Obywatelstwo Australii i Polski	205
Tożsamość narodowa	206
Znajomość języków angielskiego i polskiego	207
Pytania o relacje z Polską	208

6.4. Inteligencki charakter AIPA. Pytania o motywacje i cele zaangażowania społecznego	210
AIPA jako organizacja grupy etosowej – motywacje i dobór członków	211
Zakończenie	
Konkluzje i pytania o przyszłość Australijskiego Instytutu Spraw Polskich	223
Bibliografia	233
Wykaz skrótów	249
Summary	251
Indeks osób	255
Aneks	
Prezesi AIPA – biogramy	265
Zarządy AIPA (1991–2021)	269
Biogramy gości Australijskiego Instytutu Spraw Polskich	271
Listy premierów Australii do AIPA	283
Materiały z archiwów AIPA	288
Ankieta przeprowadzona wśród członków AIPA	303
Fotografie	311

Wprowadzenie

O fenomenie Australijskiego Instytutu Spraw Polskich

Australijski Instytut Spraw Polskich (Australian Institute of Polish Affairs, AIPA)¹ to niewielka organizacja społeczna założona w 1991 roku przez polskich imigrantów w Australii. Niewielka, bo obecnie licząca około 70 członków, a w okresie rozkwitu, pod koniec lat 90., zrzeszająca ponad 200 członków. Mimo stosunkowo niskiej liczebności stanowi ewenement na tle innych organizacji tworzonych przez Polaków w Australii. Na jej oryginalność składa się kilka czynników. Do najważniejszych należą inteligencki charakter, transnarodowy wymiar Instytutu oraz praca w roli niepaństwowego aktora dyplomacji publicznej.

Pierwsze, co rzuca się w oczy obserwatorowi Australijskiego Instytutu Spraw Polskich, to format intelektualny jego założycieli i nieprzeciętne sylwetki działaczy. Martin Krygier, australijski profesor prawa i teorii społecznej, w odniesieniu do pierwszych prezesów AIPA, profesorów Jerzego Zubrzyckiego i Andrzeja Ehrenkreutza, którzy nadali kształt i kierunek działań Instytutowi, stwierdził, że uosabiają oni to, co najlepsze w tradycji polskiej inteligencji, a więc ludzką szlachetność, nieprzeciętny poziom intelektualny i bezinteresowne poświęcenie².

-
- 1 Konsekwentnie stosuję angielski skrót AIPA, ponieważ jest on powszechnie używany przez członków Instytutu zarówno na gruncie australijskim, jak i w kontaktach międzynarodowych.
 - 2 Martin Krygier w broszurze wydanej na 10-lecie AIPA: *Expanding the Dialogue. Ten Years of the Australian Institute of Polish Affairs*, October 2001, s. 10, <http://www.aipa.net.au/aipa/expandingdialogue.pdf> [dostęp 23 kwietnia 2020].

AIPA skupiała i nadal skupia plejadę znakomitości wywodzących się ze skromnej liczebnie australijskiej Polonii. Wśród nich wymienić należy wybitnych przedstawicieli świata nauki, między innymi profesorów Jerzego Zubrzyckiego, Andrzeja Ehrenkreutza, Martina Krygiera, Jana Pakulskiego, Seweryna Ozdowskiego, Jerzego J. Smolicza, Wojciecha Sadurskiego, a także wielu zasłużonych społeczników, współtwórców Instytutu, takich jak: Jerzy Boniecki, Adam Warzel, Barbara i Wojciech Zagałowie, Marek Burdajewicz, Henryk Sikora, Halina i Janusz Zandlerowie, Aleksander Gancarz, Irena Zdanowicz, Staś Hempel, Jan Hempel i Piotr Koziół. Z Instytutem związało się także wiele wybitnych postaci ze świata kultury, między innymi tłumacz polskiej literatury Marcel Weyland, pisarka Barbara Schenkel, muzyk i aktor Gwidon Borucki czy skrzypaczka Wanda Wiłkomirska.

Uwagę zwraca także oryginalna formuła działalności Instytutu i historyczne postacie gości, których AIPA sprowadzała z wykładami do Australii. W trakcie niemal trzydziestoletniej działalności zdołano zaprosić na antypody wiele wybitnych autorytetów, aby promować Polskę i ułatwić nawiązywanie relacji polsko-australijskich, budując więzi zwłaszcza między elitami obu krajów, a także tworzyć warunki do poprawy stosunków polsko-żydowskich. Przy realizacji tych zadań Instytut współpracował z dyplomatami polskimi i australijskimi. Lista gości Instytutu – z nazwiskami polskich premierów, bohaterów II wojny światowej takiego formatu jak Jan Nowak-Jeziorański czy Jan Karski, wybitnych naukowców i twórców kultury – musi zadziwiać, zwłaszcza w zestawieniu ze skromnymi, wydawałoby się, możliwościami niszowej organizacji z drugiego końca świata³. Działacze AIPA organizowali spotkania swoich gości z przedstawicielami australijskich elit. Relacje z tych wizyt i wywiady z gośćmi Instytutu wybrzmiewały w czołowych australijskich mediach. Z okazji kolejnych rocznic działalności AIPA wyrazy uznania dla jej pracy przekazali między innymi premierzy Australii⁴.

3 Zob. Lista gości, s. 131 oraz Aneks, biogramy gości AIPA, s. 263–274.

4 M.in. list od Roberta J. L. Hawke'a z dnia 11 listopada 1991, od Paula J. Keatinga z dnia 2 października 1993 oraz z dnia 14 października 1995, od Johna Howarda z dnia 4 października 1997: *Expanding the Dialogue...*, s. 29–31. zob. Aneks, s. 275–279.

Niniejsza monografia ma na celu naszkicowanie socjologicznego portretu Australijskiego Instytutu Spraw Polskich i opis jego dokonania jako niepaństwowego aktora dyplomacji publicznej. Zakładam, że do najważniejszych cech tej organizacji należą jej inteligencki charakter, wyrażający się w specyficznym etosie i wynikającym z niego obywatelskim zaangażowaniu, oraz transnarodowość mająca źródła w specyfice wielokulturowej Australii. Nie można przy tym pominąć uwarunkowań społeczno-historycznych, w tym zmieniających się zasad australijskiej polityki migracyjnej, które są ważnym kontekstem kształtowania się Polonii w Australii. Niebagatelne znaczenie miały także przemiany transformacyjne w Polsce lat 90., z których liderzy AIPA czerpali mobilizację do działania.

AIPA jako organizacja inteligencka

Pojęcie inteligencji jest różnie definiowane w obszernej literaturze przedmiotu⁵. W podstawowym znaczeniu odnosi się do warstwy społecznej ukształtowanej w Europie Wschodniej (głównie w Polsce

5 Por. m.in. Józef Chałasiński, *Przeszłość i przyszłość inteligencji polskiej*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1958; idem, *Przeszłość i przyszłość inteligencji polskiej*, wyd. 2, posłowie Antonina Kłoskowska: *Spory na temat inteligencji*, Świat Książki, Warszawa 1997; Aleksander Gella, *Inteligencja polska*, Wydawnictwo Akme, Warszawa 2016; Maciej Chojnowski, Hanna Palska, *O wielopostaciowość pojęcia inteligencja*, w: Henryk Domański (red.), *Inteligencja polska, Specjaliści, twórcy, klerkowie, klasa średnia*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2008, s. 19–36; Rafał Habielski, *Służba i wartości. Konteksty i okoliczności debat o inteligencji polskiej (XIX–XX wiek)*, w: ibidem, s. 221–240; Piotr Kulas, Paweł Śpiewak (red.), *Od inteligencji do postinteligencji. Wątpliwa hegemonia*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2018; Joanna Tokar, *Habitus współczesnej polskiej inteligencji*, w: Piotr Weryński, Karolina Rąb, Aldona Musiał (red.), *Inteligent i obywatel*, Wydawnictwo Homini, Kraków 2009, s. 186–203; Jerzy Jedlicki, *Historia inteligencji polskiej w kontekście europejskim*, „Kultura i Społeczeństwo” 2000, nr 2, s. 141–161; Janusz Żarnowski, *Dawne i nowe role inteligencji w Polsce*, „Kultura i Społeczeństwo” 2000, nr 2, s. 129–140; idem, *Inteligencja w Polsce niepodległej, w epoce komunizmu i na progu transformacji*, w: Henryk Domański (red.), *Inteligencja w Polsce. Specjaliści, twórcy, klerkowie i klasa średnia*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2008, s. 81–102.

i w Rosji) w toku dziewiętnastowiecznych przeobrażeń społecznych⁶. Teresa Bogucka przedstawia to w następujący sposób: „Wschodnio-europejska inteligencja to szeroka warstwa ludzi wykształconych, która elity artystyczne i naukowe uważała za swe centrum, wytworzyła silną wzajemną więź i szczególny etos. Powstała w dziewiętnastowiecznej Europie Wschodniej, tam gdzie nie dokonała się burżuazyjna rewolucja, przeciwnie – despotyczne rządy konserwowały stosunki feudalne. W tych właśnie krajach zamiast rewolucji i wielkich przemian pojawiła się inteligencja – warstwa, która usiłowała te społeczeństwa przekształcić i dzięki której dystans dzielący je od Zachodu nie zmienił się w przepaść”⁷.

Inteligencję cechowały ponadprzeciętne wykształcenie⁸ i wykonywanie pracy umysłowej wymagającej kwalifikacji oraz szczególne poczucie misji społecznej, wywodzące się z kultury szlacheckiej czy ziemiańskiej. Charakteryzowały ją wyraźnie zarysowana tożsamość grupowa oparta na wspólnym etosie, zorientowanie nie na grupowy interes, ale na zmianę społeczną i na dobro wspólne⁹, a także niemal ostentacyjny brak zainteresowania dążeniem do sukcesu finansowego, a jej prestiż społeczny nie był związany z wysokością dochodów¹⁰.

Inteligencja nie była typową „klasą” czy „warstwą” społeczną, ukształtowaną przez różnice stanowe i ekonomiczne. Przynależność do niej nie zależała od urodzenia, lecz była warunkowana przez wykształcenie i podzielenie określonych wartości. Inteligencja polska XIX i XX wieku rekrutowała się z różnych warstw społecznych, różnych grup wyznaniowych i narodowości. Jako intelektualno-

6 Zob. szerz. Aleksander Gella, *Inteligencja polska*; Józef Chałasiński, *Przeszłość i przyszłość...*

7 Teresa Bogucka, *Polak po komunizmie*, Znak, Fundacja im. Stefana Batorego, Kraków – Warszawa 1997, s. 78–79.

8 Wykształcenie to podstawowy, acz nie wyłączny wyznacznik inteligencji, choć trzeba zaznaczyć, że w różnych okresach historycznych określenie „ponadprzeciętne” odnosiło się do innego poziomu wykształcenia, w XIX w. była to matura, w XX w. wykształcenie uniwersyteckie.

9 Zob. szerz. Aleksander Gella, *Inteligencja polska*.

10 Joanna Tokar, *Habitus współczesnej...*, s. 199–200.

-moralna elita narodu oddziaływała silnie na życie publiczne jeszcze w XX wieku, mimo masowej fizycznej likwidacji jej przedstawicieli przez reżimy sowiecki i nazistowski, a także systematycznych usiłowań ograniczenia jej znaczenia¹¹. Opozycyjna aktywność inteligencji odegrała ważną rolę w doprowadzeniu do upadku systemu komunistycznego. Współcześnie jednak zdaniem badaczy przedmiotu jej rola ciągle słabnie. Połączenie inteligenckiego etosu z zasadami zachodniego kapitalizmu i budową biznesowo zorientowanego społeczeństwa konsumpcyjnego okazało się bardzo trudne, gdyż – jak diagnozuje Aleksander Gella – poświęcenie dla celów publicznych i ideałów narodowych, przyjmowane jako moralny obowiązek członków inteligencji, przestają być potrzebne elicie, która zaczęła tworzyć system oparty na indywidualnych interesach¹².

Upraszczając, można zatem powiedzieć, że na inteligenckość składają się **formujące intelektualnie i moralnie wykształcenie** oraz **prospołeczny etos**. Te dwa czynniki mam na myśli, mówiąc o inteligenckim charakterze Australijskiego Instytutu Spraw Polskich. Odnoszę się do rozumienia inteligencji jako wyróżniającej się wysokim wykształceniem warstwy refleksyjnej, propagującej prospołeczne wartości i postawy, zdolnej do mobilizacji do działania w imię dobra wspólnego¹³. Wysokie wykształcenie ludzi tworzących AIPA nie tylko przekłada się na wspólne, szerokie horyzonty i potrzebę uczestnictwa w życiu intelektualnym i w kulturze, ale także ułatwia docieranie do elit, które mogą być pomocne w realizacji celów, które organizacja ta stawia przed sobą. Inteligencki etos AIPA wyraża się w będącym motorem działań Instytutu dążeniu do dobra wspólnego przez realizowanie interesu publicznego. Szersza analiza AIPA jako organizacji inteligenckiej znajduje się w rozdziale szóstym.

11 W trakcie II wojny światowej zginęło ponad 50% obywateli polskich z wyższym wykształceniem, a po wojnie w peerelowskiej Polsce inteligencja została zepchnięta na margines życia społecznego, wielu jej przedstawicieli spotykało się z politycznymi prześladowaniami. O upadku dawnej inteligencji polskiej pisze szerzej Aleksander Gella, *Inteligencja polska*, s. 107–121.

12 Ibidem, s. 105.

13 Anna Giza, *Aleksandra Gelli teoria inteligencji*, w: Aleksander Gella, *Inteligencja polska*, s. IX.

Głównym celem Instytutu było promowanie w Australii osiągnięć polskiej transformacji we wszystkich jej aspektach (budowanie demokracji, państwa prawa, gospodarki rynkowej, dobrobytu, wolnej kultury itd.), a w konsekwencji rozwijanie więzi między oboma krajami. Drugi cel – nie mniej ważny, jak się później okazało – stanowiło nawiązanie na antypodach dialogu polsko-żydowskiego.

Spektrum zainteresowania Instytutu obejmuje relacje polsko-australijskie, polsko-żydowskie, a także polsko-ukraińskie w warunkach wielokulturowej Australii, a także do pewnego stopnia w kontekście budowania i wzmacniania młodej demokracji w Polsce. Nawiązywanie dobrych relacji międzyetnicznych jest postrzegane jako realizacja interesu publicznego zarówno Polski, jak i Australii. Interes publiczny jest przy tym ujmowany w kategoriach dobra publicznego.

Wydaje się, że charakter działalności Instytutu najtrafniej może być ujęty w pojęciu **dyplomacji publicznej**. Beata Ociepka opisuje dyplomację publiczną jako nowy typ dyplomacji, skierowanej do znacznie szerszego grona odbiorców niż z natury ekskluzywna dyplomacja klasyczna. Wykracza ona poza sferę polityczną, będącą domeną urzędników państwowych oraz polityków, i obejmuje sferę publiczną, w której działają też aktorzy niepaństwowi i w której kształtuje się opinia publiczna¹⁴. Podmiotem dyplomacji publicznej nie są zatem wyłącznie rządy państw, ale także organizacje pozarządowe i inni uczestnicy stosunków międzynarodowych, którzy mogą mieć wpływ na procesy opiniotwórcze i na wizerunek państwa. Ogromną rolę w tym procesie odgrywają środki masowego przekazu, w tym, zwłaszcza w ostatnim czasie, media społecznościowe. Zasadniczo celem dyplomacji publicznej jest wpływanie na opinię publiczną, tak by kształtować i wspierać pozytywny wizerunek kraju za granicą, a także pozytywne postawy w stosunku do niego¹⁵.

Działalność Instytutu wpisuje się w definicję dyplomacji publicznej, gdyż polega właśnie na realizowaniu interesu publicznego

14 Beata Ociepka, *Miękka siła i dyplomacja publiczna Polski*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2013.

15 Ibidem, s. 70., zob. też Joseph S. Nye, *Soft Power and Public Diplomacy Revisited*, „The Hague Journal of Diplomacy” 2019, nr 1–2, s. 11–12.

poprzez jawne wpływanie na procesy opiniotwórcze, na budowanie pozytywnego wizerunku Polski i dobrych relacji z nią. Australijski Instytut Spraw Polskich można zatem widzieć jako niepaństwowego aktora dyplomacji publicznej.

Dyplomacja publiczna – jak twierdzi Beata Ociepka – „to jeden z najskuteczniejszych instrumentów międzynarodowego pozycjonowania państwa przez wykorzystanie jego miękkich zasobów. Jest to więc instrument świadomie stosowany przez państwa, aby zasoby ich miękkiej siły zostały rozpoznane (wewnętrzny wymiar dyplomacji publicznej), a następnie wykorzystane w polityce zagranicznej”¹⁶.

Jednak działania AIPA nie były inspirowane czy koordynowane przez rządy zainteresowanych państw (ani Polski, ani Australii), ale wynikały z obywatelskiej inicjatywy twórców Instytutu. Być może zatem w tym przypadku bardziej adekwatne byłoby określenie **dyplomacja społeczna**. Mieści się ono w szerokim rozumieniu pojęcia dyplomacja publiczna, ale uwypukla fakt, że tym razem chodzi o działalność publiczną prowadzoną przez organizację pozarządową¹⁷. Skuteczność dyplomacji publicznej realizowanej przez aktorów społecznych, takich jak AIPA, wynika z trzech zasobów, które mogą uruchomić, a którymi niekoniecznie dysponują przedstawiciele agencji rządowych. Są to właściwa sieć lokalnych kontaktów, wiarygodność i wiedza ekspercka¹⁸.

Dla porządku należy wspomnieć, że w literaturze przedmiotu mówi się także o „dyplomacji diaspory” jako gałęzi dyplomacji publicznej państwa pochodzenia¹⁹. Obejmuje ona działania podejmowane wobec diaspory w celu utrzymania jej powiązań z krajem pochodzenia oraz włączanie jej przedstawicieli w działania na rzecz kraju macierzystego²⁰. Zaangażowanie Instytutu w budowanie pozytywnego wizerunku Polski w Australii trudno zakwalifikować jako dyplomację diaspory, przede wszystkim dlatego, że AIPA nie jest organizacją

16 Ibidem.

17 Zob. szerz. ibidem, s. 141.

18 Mark Leonard, Catherine Stead, Conrad Smewing, *Public Diplomacy*, Foreign Policy Centre, London 2002, s. 56–57.

19 Zob. szerz. ibidem, s. 59–62.

20 Zob. szerz. Beata Ociepka, *Miękka siła...*, s. 144–146.

polonijną, lecz australijską. Ponadto w ostatnim trzydziestoleciu Polska nie prowadziła usystematyzowanych działań z zakresu dyplomacji publicznej, choć niektórzy ministrowie spraw zagranicznych zapowiadali włączenie organizacji społecznych do realizacji celów polityki zagranicznej (między innymi Włodzimierz Cimoszewicz w latach 2002 i 2003 oraz Radosław Sikorski w 2009 roku²¹). Niemniej jednak aktywność i potencjał Instytutu zostały dostrzeżone, a jego działania na rzecz budowania dobrych relacji polsko-australijskich i australijsko-polskich znajdowały aktywne wsparcie i aprobatę przedstawicieli dyplomatycznych obu krajów.

Analiza działalności AIPA jako podmiotu dyplomacji społecznej jest przedstawiona w rozdziałach czwartym i piątym.

Transnarodowość AIPA

Ważnym elementem szerszego kontekstu wyjaśniającego fenomen Australijskiego Instytutu Spraw Polskich jest specyfika polityki wielokulturowości Australii. Trudno przecenić znaczenie takiej polityki, która pozwala na zakorzenienie się w kraju przyjmującym, na rozwijanie lojalności i przywiązania do nowej ojczyzny przy równoczesnym zachowaniu własnej tożsamości etnicznej i utrzymaniu związków kulturowych z krajem pochodzenia. Harris i Smolicz opisali to jako zjawisko podwójnej identyfikacji²². Społeczne uwarunkowania australijskie, a zwłaszcza polityka migracyjna, miały wpływ na ukształtowanie takiej właśnie podwójnej tożsamości narodowej twórców i działaczy Instytutu, o czym będzie mowa szerzej w rozdziale szóstym. Trudno przy tym nie wspomnieć, że pierwszy prezes Instytutu Jerzy Zubrzycki był głównym twórcą i propagatorem polityki wielokulturowości wprowadzonej w Australii w latach 70. ubiegłego wieku (zarówno podstaw teoretycznych programu stra-

21 Zob. szerz. *ibidem*, s. 79, 141.

22 Roger McL. Harris, Jerzy J. Smolicz, *Australijczycy polskiego pochodzenia. Studium adaptacji i asymilacji młodego pokolenia*, tłum. Grzegorz Babiński, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1984.

tegiej społecznej, jak i modelu polityki społecznej). Był entuzjastą i orędownikiem idei integracji ze społeczeństwem przyjmującym z zachowaniem świadomości własnych korzeni i narodowej tożsamości. Uważał, że przedstawiciele australijskiej Polonii jako świadomi obywatele dwóch kultur i dwóch społeczności mogą wnieść pozytywny wkład w budowanie interesu publicznego obu państw i obu narodów²³. Australijski Instytut Spraw Polskich, który już w nazwie zaznacza przywiązanie do obu krajów, jest niejako instytucjonalną emanacją tej idei. Ważna część działalności AIPA koncentruje się na budowaniu sieci relacji społecznych między Polską a Australią. Można uznać, że jest to organizacja, która stara się rozwijać transnarodową przestrzeń społeczną²⁴.

Trudno też pominąć istotny wpływ okoliczności historycznych na decyzję o powołaniu do życia Instytutu i na jego kształt. Australijski Instytut Spraw Polskich powstał w okresie bezprecedensowych zmian w Polsce po 1989 roku w odpowiedzi na ponadpokoleniową debatę o sprawach polskich. Dlatego bez znajomości szerszego kontekstu historycznego oraz świadomości, jak zmiany zachodzące w Polsce były odbierane w Australii, trudno zrozumieć fenomen AIPA. Tło społeczne wielokulturowej Australii, cechy charakterystyczne fal migracyjnych Polaków przybywających na antypody w XX wieku oraz kontekst historyczny towarzyszący powołaniu Instytutu zostały naszkicowane w pierwszych trzech rozdziałach tej monografii.

AIPA jako organizacja społeczna nie daje się łatwo zdefiniować, wymyka się bowiem kryteriom opisowym, raczej nie przystaje do utartych pojęć.

Badaniom społeczności migranckich i powoływanych przez nie organizacji oraz instytucji etnicznych poświęcona jest bogata literatura przedmiotu, w której opisuje się złożoność tej materii, wyzwania metodologiczne i teoretyczne, wielość podejść i definicji stosowanych

23 Zob. szerz. Adam Warzel, *Rozmowa z prof. Jerzym Zubrzyckim*, Instytut Literacki, Paryż, „Kultura” 1991, nr 10 (529), s. 81.

24 Por. m.in. Thomas Faist, *O transnarodowym przetwarzaniu granic, przestrzeni i mechanizmów społecznych*, tłum. Katarzyna Suwada, w: Łukasz Krzyżanowski, Sylwia Urbańska (red.), *Mozaiki przestrzeni transnarodowych. Teorie, metody, zjawiska*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2010, s. 29–48.

podczas analizowania organizacji i instytucji powołanych do życia przez zbiorowości etniczne o imigranckim rodowodzie²⁵.

Australijski Instytut Spraw Polskich z pewnymi zastrzeżeniami można uznać za organizację imigrancką, choć nie spełnia wszystkich kryteriów tego pojęcia, które jednocześnie nie pozwala wyczerpująco ująć jego specyfiki. Instytut mieści się w szerokiej definicji organizacji imigranckiej, czyli założonej przez imigrantów i w większości zrzeszającej imigrantów oraz ich potomków. Nie wszyscy zatem mają osobiste doświadczenie migracyjne. Twórcy definicji wahają się w kwestii określenia proporcji członków i administratorów organizacji, którzy muszą być imigrantami, aby kwalifikowała się ona jako imigrancka czy etniczna. Zastanawiają się, czy warunkiem jest większość imigrantów wśród członków, czy może wystarczy połowa. W AIPA większość twórców i członków ma polskie korzenie, o czym szerzej będzie mowa w rozdziale szóstym.

25 Por. m.in. Grzegorz Babiński, *Więź etniczna a procesy asymilacji. Przemiany organizacji etnicznych. Zagadnienia teoretyczne i metodologiczne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa – Kraków 1986; Grzegorz Babiński, *Metodologia a rzeczywistość społeczna. Dylematy badań etnicznych*, Wydawnictwo Nomos, Kraków 2004; Adam Walaszek, Danuta Bartkowiak (red.), *Diaspora polska*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2001; Grzegorz Babiński, Henryk Chałupczak (red.), *Diaspora polska w procesach globalizacji. Stan i perspektywy badań*, Wydawnictwo Bohdan Grell i córka, Kraków 2006; Dorota Praszalawicz, *Teoretyczne koncepcje procesów migracji*, „Przegląd Polonijny” 2002, nr 4, s. 9–40; Andrzej Pilch (red.), *Emigracja z ziem polskich w czasach nowożytnych i najnowszych, XVIII–XX w.*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984; Barbara Szydłowska-Cegłowa (red.), *Polonia w Europie*, Polska Akademia Nauk, Warszawa 1992; Andrzej Friszke, *Życie polityczne emigracji 1945–1990*, Biblioteka „Więzi”, Warszawa 1999; Rafał Habielski, *Życie społeczne i kulturalne emigracji*, Biblioteka „Więzi”, Warszawa 1999; Hieronim Kubiak, Eugeniusz Kusielewicz, Tadeusz Gromada (red.), *Polonia amerykańska: Przeszłość i współczesność*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 1988; Peter Lang, Joanna Wojdon, *„W imieniu sześciu milionów”. Kongres Polonii Amerykańskiej w latach 1944–1968*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2005; Joanna Wojdon, *„W jedności siła”. Kongres Polonii Amerykańskiej w latach 1968–1988*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008; Michał Nowosielski, *Polskie organizacje w Niemczech. Stan i uwarunkowania*, Instytut Zachodni, Poznań 2016; Magdalena Wnuk, *Kierunek Zachód, przystanek emigracja. Adaptacja polskich imigrantów w Austrii, Szwecji i we Włoszech od lat 80. XX w. do współczesności*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2019.

W literaturze przedmiotu rozróżnia się ponadto monoetniczne oraz multietniczne stowarzyszenia imigranckie²⁶. AIPA można zakwalifikować jako organizację multietniczną ze względu na członków, którzy nie mają polskich korzeni.

Drugi element definicji organizacji imigranckiej odnosi się do obszaru jej działalności, czyli koncentracji na dostarczaniu szeroko pojętych usług społecznych imigrantom z własnej grupy etnicznej lub narodowej²⁷. Zakres inicjatyw AIPA nie mieści się w tej definicji, trudno zatem mówić w tym przypadku o organizacji *stricte* polonijnej. Działalność Instytutu nie jest bowiem kierowana ani wyłącznie, ani nawet przede wszystkim do polskiej społeczności. Zakres jego aktywności wykracza poza jedną grupę etniczną, nie ma ona na celu zaspokajania wewnętrznych potrzeb polskiej społeczności w Australii. Adam Warzel, współzałożyciel i kilkakrotnie prezes AIPA, określił to następująco: „Jednym z pierwszych ustaleń powziętych przez zarząd AIP-y była zasada, że będzie ona organizacją australijską, a nie polonijną, a więc, że będzie działała w sferze australijskiego mainstreamu, a nie w sferze niszowej, reprezentując interesy i zainteresowania jednej z grup mniejszościowych. Zdecydowaliśmy, i przy tym postanowieniu trwamy, że działamy przede wszystkim jako obywatele australijscy, a nie polscy emigranci do Australii, bo tylko wówczas będziemy naprawdę skuteczni”²⁸.

Generalnie można stwierdzić, że Australijski Instytut Spraw Polskich jest dobrowolną organizacją pozarządową, formalnie zarejestrowaną w Australii i jako taki stanowi część australijskiego społeczeństwa obywatelskiego.

Wyrósł z oddolnej inicjatywy, a jego działalność jest oparta na społecznej pracy wolontariackiej oraz na poczuciu obywatelskiego przywiązania i lojalności większości członków zarówno wobec Polski, jak i Australii. W tym sensie można ją uznać za przejaw obywatelskości,

26 Por. *ibidem*, s. 15–17.

27 Hector R. Cordero-Guzman, *Community-Based Organizations and Migration in New York City*, „Journal of Ethnic and Migration Studies” 2007, nr 5, s. 894, za: Michał Nowosielski, *Polskie organizacje w Niemczech. Stan i uwarunkowania*, Instytut Zachodni, Poznań 2016, s. 18.

28 Adam Warzel, przemówienie wygłoszone na V Kongresie Polskich Towarzystw Naukowych w Świecie, Kraków, 17 października 2017.

rozumianej – za Edmundem Wnukiem-Lipińskim – jako postawa jednostki wobec społeczności jako całości, a także wobec poszczególnych współobywateli, płynąca z przeświadczenia o ważności pewnych wartości czy inaczej cnót obywatelskich (takich jak solidarność, respektowanie dobra wspólnego, kooperacja, przestrzeganie wspólnie ustalonych reguł, podmiotowe traktowanie innych członków społeczności)²⁹. Działalność AIPA można postrzegać jako aktywność obywatelską, a więc zaangażowanie w życie społeczne wyrażające się w działaniach nakierowanych na tworzenie dobra wspólnego³⁰.

Mimo formalnego zakorzenienia w Australii AIPA operuje w przestrzeni międzynarodowej, pozostaje w stałej interakcji zarówno z Australią, jak i Polską. Instytut wyrósł z żywego zainteresowania sprawami polskimi, wykraczającego daleko poza życie prywatne, połączonego z przywiązaniem i lojalnością wobec Australii jako nowej, wybranej ojczyzny. Twórców i większość działaczy AIPA charakteryzują inteligentcki etos i poczucie obywatelskości w stosunku do obu krajów, co motywuje ich do podejmowania działań na ich rzecz. Większość z nich deklaruje poczucie odpowiedzialności i więzi z obydwoma ojczyznami, choć nie wszyscy są formalnie obywatelami obu tych państw.

AIPA określa się przy tym jako organizacja apolityczna. Zaznacza, że nie identyfikuje się z żadną partią polityczną ani w Polsce, ani w Australii i jest politycznie niezależna.

O źródłach

Na wstępie niezbędne jest kilka słów na temat materiału badawczego, na którym opiera się przedstawiona dalej analiza.

Materiały dokumentujące działalność Instytutu były gromadzone w ciągu kilku lat (2016–2020) w Warszawie i podczas kilku pobytów w Australii – w Sydney, Melbourne i Canberze. W tym cza-

29 Edmund Wnuk-Lipiński, *Socjologia życia publicznego*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2005, s. 105.

30 Por. Jan Waszkiewicz, *Refleksje nad obywatelskością – o zakorzenieniu i wychowaniu ludzi zakorzenionych*, w: Wiesław Bokajło, Aldona Wiktorska-Świąćka (red.), *Europa obywateli. Polskie społeczeństwo obywatelskie in actu*, Oficyna Wydawnicza Atut, Wrocław 2007, s. 155–165.

sie przeprowadzono badania jakościowe i ilościowe oraz kwerendę mającą na celu poznanie dokumentów źródłowych, przeważnie rozproszonych w zbiorach prywatnych³¹.

Badania jakościowe objęły przeprowadzenie 28 swobodnych wywiadów pogłębionych (*In-Depth Interview*, IDI), z czego 26 z członkami AIPA, w tym ze wszystkimi żyjącymi prezesami Instytutu. Wśród respondentów znalazło się także dwoje dyplomatów współpracujących z Instytutem. Niektóre wywiady, zwłaszcza z najaktywniejszymi działaczami Instytutu, były wielogodzinne i często nie ograniczały się do jednego spotkania, dlatego w przypisach nie podaję dat dziennych cytowanych wywiadów, lecz odnoszę się do relacji zebranej w danym miesiącu i roku. Czworo respondentów preferowało zachowanie anonimowości, ich wypowiedzi są zatem cytowane bez podawania nazwisk.

Wywiady były przeprowadzane według przygotowanego wcześniej scenariusza, nieco innego dla różnych kategorii respondentów (inny dla byłych prezesów AIPA, nieco inny dla działaczy, inny dla ambasadorów). Jednak starałam się nie ograniczać swobody ich wypowiedzi, a raczej za nimi podążać. Scenariusz wywiadu zawierał dwa główne bloki pytań/zagadnień do omówienia. Pierwszy, osobisty dotyczył dwóch obszarów. Po pierwsze, skupiał się na opisie okoliczności znalezienia się w Australii, percepcji australijskich realiów i środowiska społecznego, w którym się znaleźli, stosunku do tego kraju i do kraju pochodzenia, a także kwestii poczucia tożsamości narodowej. Po drugie zaś, skłaniał do opowiedzenia historii ich osobistego zaangażowania w działalność Australijskiego Instytutu Spraw Polskich. Obejmował więc motywy i okoliczności zaangażowania w AIPA, potrzeby, na które odpowiada, a także ważne momenty, wydarzenia i spotkania z tym związane. Drugi blok omawianych zagadnień dotyczył historii i działalności samego Instytutu. Omawiał więc kalendarium wydarzeń, kulisy powstania, sposób działania i rozwój Instytutu, a także postrzeganie jego przyszłości. W większości wywiady były nagrywane, a następnie spisane. Wszystkie cytowane wypowiedzi były autoryzowane przez respondentów. Dodatkowe informacje, na przykład uzupełnienia potrzebnych dat

31 Szczegółowe zestawienie źródeł znajduje się na końcu książki, zob. s. 233–236.

czy nazwisk itd., uzyskiwałam drogą telefoniczną lub mailową. Narzeczony działaczy AIPA zebrane metodą wywiadu pogłębionego zostały uzupełnione analizą innych źródeł.

W ramach badań ilościowych w 2018 roku przeprowadziłam ankietę internetową (zob. Aneks s. 295–302) wśród wszystkich członków AIPA – 59% z nich wzięło udział w badaniu i wypełniło ankietę, można zatem uznać, że dostarczyła ona wiarygodnych informacji³². Większość pytań postawionych w ankiecie miała takie samo brzmienie jak te zadawane regularnie w australijskim spisie powszechnym, co pozwoliło na porównanie uzyskanych odpowiedzi w obu badaniach, na przykład przedstawienie wyników ankiety na tle badania całej populacji Australii czy też tej jej części, która deklaruje polskie korzenie.

Analiza źródeł objęła przede wszystkim dokumentację trzydziestoletniej działalności Instytutu, a więc sprawozdania z zebrań i notatki z wydarzeń organizowanych przez Instytut, sprawozdania roczne, teksty przemówień i wykładów, wygłaszanych przy różnych okazjach, oraz dość obfitą korespondencję przedstawicieli Instytutu, zarówno wewnętrzną, jak i z reprezentantami różnych instytucji zewnętrznych. Szczególnie cenne i przydatne, bo porządkujące bieg wydarzeń, były broszury dokumentujące pracę Instytutu, wydane z okazji jego dziesięciolecia i dwudziestolecia³³. Przeprowadzono także szczegółową kwerendę obszernego zasobu materiałów umieszczonych na stronie internetowej Instytutu³⁴ oraz zawartości jej profilu na Facebooku. Niemniej jednak dokumentacja działalności AIPA pozostająca w rękach prywatnych, do której udało się dotrzeć, jest niepełna. Dlatego tym bardziej cennym i szeroko wykorzystanym źródłem w niniejszej monografii są wywiady z działaczami Instytutu.

Kwerenda objęła także poszukiwanie prasowych śladów wydarzeń, w które angażował się Instytut, oraz publikacji i wywiadów jego liderów w prasie i w radiu.

32 Omówienie wyników ankiety znajduje się w rozdziale szóstym.

33 *Expanding the dialogue...* oraz broszura wydana na 20-lecie AIPA, Barbara Zagala (red.), *The Australian Institute of Polish Affairs 1991–2011, Celebrating 20 Years*, Croydon 2012, <http://www.aipa.net.au/aipa/interesting/20th-anniversary-of-aipa-booklet/> [dostęp 23 kwietnia 2020].

34 Australian Institute of Polish Affairs, <http://www.aipa.net.au/aipa/>.

Ważnym uzupełnieniem badań było osobiste uczestnictwo w kilku wydarzeniach zorganizowanych przez Instytut, w tym w sympozjum zatytułowanym *Is Democracy in Poland in Danger?*, prowadzonym przez profesorów Martina Krygiera i Jana Pakulskiego w ramach cyklu „Sydney Ideas”, 24 lutego 2016 roku, na University of Sydney, w promocji autobiografii Marcela Waylanda w konsulacie generalnym w Sydney 12 maja 2016 roku³⁵, uroczystości dwudziestopięciolecia Instytutu, 1 lutego 2017 roku w Melbourne czy w promocji biografii Jerzego Zubrzyckiego 29 września 2017 roku w Pałacu Staszica w Warszawie³⁶.

O czym będzie mowa

Na koniec zreasumuję informacje dotyczące zawartości monografii. Składa się ona z sześciu rozdziałów. **Pierwszy**, *Polonia i inteligencja polska w Australii – zarys historyczny*, ma na celu przedstawienie tła historycznego i zmieniającej się specyfiki warunków australijskich, w których funkcjonowali polscy migranci, ze szczególnym uwzględnieniem inteligencji. Ten rozdział zawiera zatem charakterystykę głównych fal imigracyjnych, w których Polacy przybywali do Australii w XX wieku, w tym ci, którzy później stworzyli Australijski Instytut Spraw Polskich. Przedstawia opis specyfiki tych grup, ich profil organizacyjny oraz zarys uwarunkowań australijskich, które je kształtowały.

W rozdziale **drugim** nakreśliam obraz Polonii australijskiej w burzliwych latach 80. i przedstawiam proces konsolidowania się środowiska, które zbudowało AIPA.

Rozdział **trzeci** poświęcony jest procesowi wyłaniania się profilu ideowego Australijskiego Instytutu Spraw Polskich oraz okoliczności powołania go do życia. Przedstawiam w nim także przemiany tożsamościowe części społeczności polonijnej w Australii, które wtedy się dokonywały i które wyznaczyły jej nowe cele oraz kierunki działania (*Idea transformacji z Emigracji Niepodległościowej w Demokratyczną Polonię*).

35 Marcel Weyland, *The Boy on the Tricycle*, Brandl&Schlesinger, Blackheath NSW, 2016.

36 John. Hartwell Williams, John Bond, *Jerzy Zubrzycki, wielki Polak i Australijczyk*, tłum. Joanna Nurmis, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2016.

Rozdziały **czwarty i piąty** to opis niemal trzydziestoletniej działalności Instytutu, zwłaszcza w dwóch głównych obszarach jego aktywności. Rozdział **czwarty** obejmuje działania związane z promowaniem w Australii osiągnięć polskiej transformacji i pogłębianiem dobrych relacji między oboma krajami, a **piąty** to analiza procesu budowania dialogu polsko-żydowskiego. Obie gałęzie działalności Instytutu widzę w perspektywie realizowania dyplomacji publicznej.

W **szóstym** rozdziale kreślę portret ludzi tworzących AIPA na tle współczesnej Polonii australijskiej. Opieram się tu na wynikach badań własnych – ilościowych (ankieta) oraz jakościowych (wywiady pogłębiane). Pierwsza część rozdziału obejmuje opis współczesnej Polonii australijskiej oparty głównie na danych z ostatnich trzech australijskich spisów powszechnych (2006, 2011, 2016). Druga część zawiera charakterystykę demograficzną członków Instytutu. Trzecia zaś dotyczy transnarodowego wymiaru Instytutu, pytań o korzenie etniczne, poczucie tożsamości narodowej i zakorzenienie członków AIPA. W ostatniej części tego rozdziału jest mowa o inteligenckim etosie działaczy Instytutu. Tematem są ich motywacje i cele zaangażowania społecznego.

W zakończeniu podsumowuję zebrany materiał badawczy i stawiam pytanie o przyszłość Australijskiego Instytutu Spraw Polskich.

* * * * *

Szczególne podziękowania składam Adamowi Warzelowi i Janowi Pakulskiemu, którzy wielokrotnie służyli mi dodatkowymi informacjami oraz wsparciem i radą w trakcie pisania tej książki.

Dziękuję wszystkim działaczom Australijskiego Instytutu Spraw Polskich, którzy z ogromną życzliwością i cierpliwością pomagali mi w zbieraniu materiałów, w tym wszystkim moim rozmówcom i tym, którzy uzupełnili ankietę. Wyrazy wdzięczności za okazaną pomoc kieruję do Haliny Zandler, Henryka Sikory, Marka Burdajewicza, Barbary i Wojciecha Zagałów oraz Aleksandra Gancarza.

Dziękuję profesorom Andrew Jakubowiczowi, Kevinowi Dunnowi i Lindzie Briskman, którzy otoczyli mnie opieką podczas pracy nad książką w Australii i gościli mnie na wydziale nauk społecznych University of Technology w Sydney oraz na Western Sydney University, na wydziale School of Social Sciences and Psychology.